

ІРОНІЧНІ ТА ПАРОДІЙНІ МОДУСИ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ: СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ Й ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті розглядаються сучасні погляди літературознавців та критиків на визначення та класифікацію поняття «літературна пародія» в контексті літератури Постмодерну. Особлива увага приділяється вивченню новітніх вітчизняних та зарубіжних літературно-критичних розвідок, які висвітлюють сучасний стан дослідження проблеми пародії та іронії, зокрема в літературі. В інтерпретації самого поняття «пародія» акцентується увага на певній невизначеності цього терміну в сучасному науковому дискурсі, наголошується на полемічності підходів до тлумачення пародії. Важливим аспектом сучасної літературної пародії є зміна її периферійного статусу й наповнення новими рисами та формами. Літературна пародія розглядається в тісному зв'язку з іншими видами мистецтва. Автор статті наводить приклади сучасних пародійних творів літератури, а також музичного, образотворчого мистецтва та кінематографу. Імітація, наслідування відомих літературних зразків лежить в основі пародійних творів. Автор твору-пародії відмежовує часопростір гіпертексту та гіпотексту, часто заперечує й існування самого пародійного жанру та вдається до самопародії. Пародія продукує появу іншого літературно-мистецького поняття – «пастиси». Пастиси аналізується з позицій спорідненості та відмінності від пародії. У фокусі дослідження – виокремлення спільних та відмінних рис літературної пародії та пастиси. Сучасна пародія проілюстрована прикладами літературних творів американського письменника-постмодерніста Дональда Бартельма.

Ключові слова: пародія, пастиси, постмодернізм, гіпотекст, гіпертекст, порожня пародія, імітація, інтертекстуальність, алюзія, полігенетичність, іронія, романтична пародія, деконструктивізм.

Постановка проблеми. Серед великої кількості проблем, які постали сьогодні перед світовим літературознавством, пародія та іронія посіли особливе місце. І хоча упродовж тривалого часу вони перебували в центрі уваги як окремих комплексних досліджень, так і розглядалися при аналізі конкретних історичних епох і творчості письменників, до нашого часу окремі аспекти цих важливих понять літературознавства залишаються далекими від свого остаточного розв'язання. Зокрема це стосується особливого сплеску пародії/ пародійності як особливого модусу художнього мислення в літературі другої половини ХХ ст., коли найрізноманітніші форми і засоби пародії та іронії стали конститутивними ознаками такого літературного явища як постмодернізм. Канадська літературознавець Л.Гатчен визначила літературу постмодернізму як таку, що не виходить за межі «іронічних лапок», оскільки постмодерністські твори суцільно позначені пародійністю, інтертекстуальністю, іронічністю та пастишем. Повною мірою це поширюється на американську прозу другої половини ХХ ст., автори якої – Д.Барт, Д.Хеллер, В.Геддіс, К.Воннегут, Д.Бартельм – звертаються до «серйозних» тем в ігровому плані, пародійно «переінакшують» відомі тексти світової літератури, ведуть постійну гру з читачем на рівні іронічних алюзій, прагнучи звільнити постмодерністські тексти від штампів, застарілих підходів до літературної творчості. Проте погляди сучасних літературознавців на феномен постмодерністської пародії та іронії, особливості їхнього оприявлення в постмодерністському тексті вирізняються полемічністю, існуванням діаметрально протилежних точок зору, що, з одного боку, свідчить про складність, багатоаспектність цих явищ, з іншого – вказує на їх недостатню розробленість у теоретичній думці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях Н.Висоцької, Т.Денисової, Д.Затонського, О.Зверева, Л.Гатчен, С.Дентіта, Ж.Дерріди, Ф.Джеймсона, Ж.Женнета та інших, присвячених різним аспектам пародії та іронії в постмодернізмі, схарактеризовано провідні реєстри пародії та іронії, визначено їхнє місце і значення в постмодернізмі, окреслено їхні основні моделі репрезентації у художньому тексті. Але важливі аспекти пародії та іронії при аналізі конкретних літературних творів та постатей письменників викликають постійні полеміки і дискусії, вимагають критичного перепрочитання, реінтерпретації донедавна авторитетних поглядів на сутність цих явищ в літературі.

Мета статі – схарактеризувати основні підходи у сучасній літературознавчій і теоретичній думці до інтерпретації пародії та іронії в постмодернізмі, подати критичний огляд сьгоднішніх полемік і дискусій навколо цих явищ.

Виклад основного матеріалу. У сучасній літературознавчій науці терміни «іронія» та «пародія» є значною мірою одновалентними, оскільки їхній потенційний зв'язок з різними категоріями комічного полягає у спільній для них спрямованості на досягнення сміху за допомогою словесної гри з текстом, травестією і різними способами переінакшування словесного матеріалу. Найпоказовішим щодо пізнання природи іронії та пародії є дослідження їх взаємозв'язку й аналіз механізмів їх диференціації у постмодерністському дискурсі. Науці відомі різноманітні інтерпретації цих понять, а також безліч підходів до їх категоризації. Але й до сьогодні немає узгодженої, загальноприйнятої класифікації пародії та іронії.

Так, іронія, як правило, вживається у значно ширшому розумінні, іноді поглинаючи пародію. Сьгоднішні спроби класифікувати іронію, як правило, засновуються на герменевтичному підході. Іронія пов'язується з термінами «вербальна» («verbal»), «риторична» («rhetorical»), «структурна» («structural»), «ситуативна» («situational»), «практична» («practical»), «наслідкова» («irony of events») [4,50]. Л.Елестром вважає поняття «вербальна іронія» («verbal irony») та «риторична іронія» («rhetorical irony») синонімами. Такий вид іронії є опозиційним стосовно контексту або ситуації, на яку вона спрямована. Використання такої іронії залежить від інтенції мовця і є повним протиставленням тій реалії, проти якої вона спрямована. Простим прикладом такого типу іронії може бути реакція мовця на теплу й сонячну погоду грудня: «Яка сувора та сніжна зима!»

Пародію ж визначають як художню форму, жанр, різновид тексту, що часто має іронічне забарвлення [2]. Пародіювання того чи іншого художнього явища означає переробку й трансформацію першоджерела, так званого гіпотексту (hypotext). В основу пародіювання покладено наслідування або імітацію, що є результатом появи нового поняття гіпертексту (hypertext), тобто пародійної трансформації. Пародія залучає до свого контексту паралельне існування безлічі культурних та національних ознак і є однією з багатьох

форм інтертекстуальної алюзії, що й створює нові тексти. Формами або видами пародії сьогодні, як і раніше, вважають шарж, травестію, бурлеск, пастиш тощо. [6; с. 2].

Важливе місце в пародії займає оціночно-сатиричний та комічний аспекти. Іноді твір вважається не чистою пародією, а травестією через його сатиричну спрямованість і відсутність ігрової манери наслідування оригіналу. Це, наприклад, простежується у «Шамелі» – пародії Г. Філдінга на «Памелу» С.Річардсона, де абсурдність та висміювання високої моралі є ключовими рисами твору-пародії. Тому зважають на ступінь та гостроту викривальної критики пародійного тексту. У свою чергу пастиш та пародія використовують прийом гри; перший – як засіб імітації, остання – для прямої трансформації. На думку С.Дентіта, дослідника теорії пародії, ці складні погляди на іронію і пародію призводять до постійних дискусій, а тому питання точної визначеності терміну «пародія» залишається відкритим [2,9]. Переконали свідчення вченого про природу постмодерністської пародії спираються на дослідження таких відомих філософів й теоретиків, як Ж.Женетт, М.Роуз, М.Бахтін, Л.Гатчен, й висвітлюють їх спірні спроби універсалізувати критерії класифікації пародійних та іронічних модусів. По-перше, це робиться у зв'язку з відсутністю вагомих обґрунтувань культурних та національних відмінностей сприйняття пародії. По-друге, через античне походження «пародії», яке презентує це поняття як одне з найменших, але найважливіших у групі літературно-критичних термінів грецького походження. По-третє, полігенетичність пародії ускладнює природу її ідентифікації. Дефініція поняття пародії, за С. Дентітом, не включає в себе певні специфічні формальні або лінгвістичні ознаки, а базується на інтертекстуальності письма, до якої залучена пародія [2, с. 9]. Ключовою для цього дослідника є полемічно-алюзивна та інтертекстуальна імітація іншого культурного зразка, що ставить під сумнів існування авторства у постмодерністській пародії.

І прихильники, і критики постмодернізму визнають пародію однією з його основних категорій. Щоправда, як наголошує Л. Гатчен, на сьогодні певне коло теоретиків та філософів постмодернізму оминають вживання слова «пародія» через її досі відчутне асоціативне порівняння з висміюванням та дотепними жартами 18 сторіччя. У свою чергу, дослідниця вважає, що визначення терміну «пародія» не пови-

не обмежуватись певними часовими рамками, оскільки мистецтво ХХ сторіччя позначене розмаїттям форм та значень, які торкнулись і пародії [6,90]. Постмодерністська пародія є своєрідною денатуралізацією історичного минулого, до якого вона звертається у вигляді цитувань, посилянь тощо. Згідно з концепцією Л.Гатчен, пародія в постмодернізмі не ігнорує контекст минулих репрезентацій, які вона постійно цитує або на які посиляється. Пародія засобами іронії змушує визнати факт неминучої віддаленості від минулого завдяки існуванню таких репрезентацій [6, с. 90]. Постмодерністську пародію можна представити також як парадоксальне перепрочитання минулого, що, з одного боку, підкреслює її віддаленість, а з іншого – вимагає від сучасників постійного звернення до неї як до важливого джерела осмислення/ переосмислення сучасності через досвід «старих» текстів, які пародіюються. Отже, потенціал пародії полягає в її деконструктивній критичності та конструктивній творчій спрямованості, що створює простір для розквіту пародії в епоху постмодернізму [6, с. 94]. Щоправда, деякі дослідники тут виявляють більшу обережність і поміркованість в оцінках. Р. Нич, наприклад, називає пародію вторинною та деструктивною формою в ієрархії жанрів літератури, адже вона «паразитувала на оригінальних творах», тому часто пародію виключали з літературної сфери [1, 180].

Соціально-політична спрямованість пародії зумовлена відсутністю нейтральності в самій пародії. Вчені висловлюють думку про те, що пародійні твори можуть існувати в різних соціальних й культурних контекстах і важливим у цьому плані вважають не зв'язок між ними, а природу походження цих зв'язків й вплив попередніх культур [6]. Літератури Європи в період Відродження та Постмодерну пов'язані між собою широким використанням різних форм пародії, хоча остання має різне полемічне спрямування: «Сучасна Європа була наскрізь пронизана вагомим сприйняттям класичної літературної спадщини; в нашому випадку на сьогодні важливим є розуміння минулого, хоча значення цієї спадщини є достатньо суперечливим. «Імітація» поширена в писемності шістнадцятого та сімнадцятого століття. Це можна порівняти з сучасністю, де критичне ставлення до культурного минулого на практиці часто виражається у вигляді «зворотного письма»: канонічні тексти минулого ретельно вивчають, переглядають, і пародіюють з позицій суб'єктивності (класу, раси або

статі), і в той же час виключають. Пародія та пов'язані з нею форми дуже поширені у ці дві епохи [2, с. 29].»

На відміну від доби Постмодерну, в літературі XIX сторіччя, на думку дослідників, не простежувалася тенденція до утвердження пародії як репрезентативного явища літератури й практично відсутні її яскраві літературні зразки: «Дев'ятнадцяте сторіччя, будучи золотою епохою окремих пародій, не було періодом суттєвих культурних досягнень, пов'язаних з нею» [2, с. 30]. Вагомим тут є твердження Р. Ніча про систематизацію жанрових ознак пародії, запроваджених класицистичними поетиками XVII та XVIII століття, де прослідковується зв'язок бурлеску, травестії і пастишу та відчутний їх вплив на саме визначення пародії [1, с. 182]. Література XIX ст., таким чином, не виходила за рамки традиційного уявлення про пародійність художнього тексту.

Термін «пародія» упродовж тривалого часу зазнав суттєвих змін та переосмислень у системі понять теорії мистецтва, історії літератури та літературної критики. Особливо слід наголосити на позбавленні пародії ознак периферійності та маргінальності у XX сторіччі, у період, коли пародія почала досягати рівня взірцевої форми в мистецтві. Вагомим внеском у дослідження пародії в цьому аспекті є праця польського дослідника Р.Ніча «Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство», що представляє аналіз етимології термінів «пародія» та «пастиш», а також їх ролі та місця в літературі XX сторіччя. Увага дослідника зосереджена на виокремленні цих двох художніх форм серед інших в історико-літературному процесі: «Вони (пародія і пастиш – прим. О. З.) можуть служити ідеальним прикладом того, наскільки важлива точність формального опису моделюючих механізмів літературної еволюції: від другорядності, маргінальності й низьковартості злостивого наслідування оригінального твору з малодухим наміром виявити його недоліки чи навчального, «ремісничого» стилістичного вправлення вони піднялися аж до статусу взірцевої форми, що поєднує ключові ознаки і функції літературного мистецтва певного історичного періоду [1, с. 178].»

Р. Ніч зауважує, що від самого початку свого існування пародія й пастиш не мали провідного статусу в літературі. Посилений інтерес до пастишу за доби Постмодерну стимулював більш уважне вивчення пародії та її форм: «Рівня репрезентативної форми модерного і постмодерного мистецтва досягла спочатку пародія, тож саме

на неї слід насамперед звернути увагу. Поняття ж пастишу лише відносно недавно почало відігравати подібну роль, доростаючи, однак, швидко до конкуренції у вираженні ознак постмодерної (переважно) творчості, до чого немало спричинилася еволюція розуміння самої пародії та її визначальних характеристик [1, с. 179].

Польський науковець розглядає пародію в трьох основних її значеннях: як назву жанру, як спосіб стилізації та як естетичну категорію. Жанр пародії найкраще представлений і в інших вітчизняних та зарубіжних літературознавчих розвідках Т. Денисової, Б. Гіленсона, Ю. Тинянова, М. Полякова, В. Новікова та ін. У цьому значенні пародія пов'язана з імітацією та означає «тип комічного наслідування певного літературного зразка, що завдяки зумисному загостренню певних формально-стилістичних ознак та тематичній зміні викликає розважальний, сатиричний чи полемічний ефект [1, с. 179].» Ілюстрацією таких форм є пародії Аристофана на твори Евріпіда, пародія *sacra* на літургійні жанри тощо. «Дон Кіхот» М. Сервантеса і «Трістрам Шенді» Л. Стерна вважаються творами-пародіями, що започаткували еволюцію нових пародійних форм [1, с. 180].

При цьому більшість сучасних науковців найбільш авторитетною одноставно визнають концепцію пародії М. Бахтіна, який бачив витoki пародії у народній творчості, насамперед у карнавальньо-народному сміховому мистецтві. Хоча на сьогодні його ідеї сприймаються критиками полемічно. У концепції М.Бахтіна Р.Ніч знаходить переконливі свідчення досить вмотивованого нового сприйняття пародії: «Пародійне письмо поступово деструктувало ієрархічну будову офіційних, прийнятих літературних жанрів і таким чином створювало дискурсивно-світоглядні умови для народження різномовного сучасного роману [1, с. 181].»

Проблема відмежування «пародії» від поняття «пастиш» набуває нових рис в результаті поширення фемінізму в літературознавстві. Пародія у феміністичній літературній критиці пов'язується з тезою про пряму залежність жіночої літератури від чоловічого типу письма. Історично написання і характер пародійних літературних творів цілковито залежали від чоловіків-письменників. Подібна тенденція існувала протягом століть, особливо інтенсифікувалася в період класицизму та романтизму XVII – XIX ст., й змушувала письменниць наслідувати «чоловічі літературні зразки [3, с. 387].» Останні

використовували пародію як критику на попередні літературні твори або мали на меті пародійно переінакшувати канонізовані жанри та ідеології. Пародія в контексті феміністичної ідеї набула статусу особливої стратегії підриву та знецінення соціальних констант суспільства, в основі яких покладені гендерні засади. У рамках літератури мейнстріму письменниці вступали в діалог за допомогою використання пародії як такої, що змінювала художню свідомість відповідного часу [3, с. 387].

Письменниці-феміністки не заперечували зв'язок пародії з пастишем, вказуючи на їх спорідненість в аспекті інтертекстуальності, цитування та посилання на матеріал претекстів. Проте вони відмежовували пастиш від іронії, тим самим наближаючи його до терміну «порожня пародія» («blank/white/empty parody»). Прикладом використання пастишу є поєднання різноманітних художніх форм – від музики до казки – у структурно-тематичну єдність в межах нового тексту. Як результат, у літературі з'являється новий текст, де пастиш руйнує або заперечує традиційні культурні канони твору.

Інтертекстуальний характер пастишу є результатом сучасного хаосу цінностей в суспільстві. Посилаючись на Ж. Лакана, Ф. Джеймсона та інших відомих філософів постмодернізму, деякі дослідники наголошують на наближенні пастишу до шизофренії, називаючи її лінгвістичною патологією та колапсом [7, с. 118].

Джеймс Ф. Інглиш погоджується із сучасниками стосовно втрати пародією свого домінування на користь пастишу. Такий перехід неминуче означає зародження певного типу колективної шизофренії та мовного хаосу [5, с. 197]. Отже, висновують дослідники, найхарактернішими рисами постмодерного мистецтва є пастиш та шизофренія. Яскравими прикладами такого мистецтва є твори відомих художників Роберта Рошенберга та Енді Ворхола, письменників Дональда Бартельма та Х. Борхеса, фільми режисерів Брайана де Пальми та Джорджа Лукаса, музика Лукаса Фосса та К. Строкхаузена тощо. Так оповідання Д. Бартельма «Капітан Блад» («Captain Blood»), на перший погляд, самою назвою викликає асоціацію з відомим твором Рафаеля Сабатіні «Одісея капітана Блада». Але твір американського постмодерніста є пастишем або стилізацією всього Р. Сабатіні, де капітан насправді зображений автором як антигерой.

Оскільки пастиш безпосередньо передбачає змішування різних жанрів і дозволяє перехід одних видів мистецтва в інші, його широко використовують у різних сферах мистецтва. Наприклад, у визначенні музичного терміну «пастиш» прослідковуємо спільні риси з літературним, що означає музично-театральний спосіб імітації іншого музичного або художнього стилю, який позбавлений іронічно-розважального ефекту. Таке визначення значно дистанціює пастиш від пародії й надає йому ознак нейтральності, а також позбавляє його власної вмотивованості, яка властива пародії [5, с. 199].

Серед розвідок, присвячених дослідженню проблеми ідентифікації літературної пародії, знаходимо й поняття романтичної пародії, ілюстрацією якої є твір В.Набокова «Лоліта», що досить незвично представляє пародію читачеві. Використання письменником традиційного сюжету й теми романтичного ідеалу зовсім не критикує романтичний модус оповіді, а спрямовує критику саме на головного героя твору [8]. Пародія, створена на засадах романтичної оповіді, дозволила В. Набокову створити неперевершений взірць оригінального сучасного літературного твору. «Лоліта» не є анахронічною імітацією чи переписуванням старих романів епохи романтизму. Оригінальність та індивідуальність світобачення дозволили письменнику створити новий шедевр завдяки використанню вже знайомого матеріалу та завдяки пародіюванню.

Висновки. Отже, аналіз останніх досліджень іронії та пародії в контексті художніх пошуків доби Постмодерну виявив багатоаспектний та дискусійний характер цих понять. До сьогодні у теоретичній думці немає узгодженості в поглядах на визначення понять «іронія» та «пародія» як у культурному, так і літературному форматі. Така невизначеність зумовлює існування різнопланової ідентифікації пародії і пов'язаного з нею пастишу. Полеміки вчених відбуваються, з одного боку, навколо широкого використання пародією різноманітних форм та засобів, зосереджених на наслідуванні й імітації, а з іншого, вони пов'язані з самим характером пародії, коли пародія та іронія здійснюють кардинальне переінакшування попередніх течій, стилів та напрямів, літературних текстів у цілому. При цьому більшість дослідників майже однастайні у тому, що пародійний модус за доби Постмодерну породжує такий тип світовідчуття та моделі поведінки письменника, що дозволяють йому звертатися до пародії

як до формальної можливості цілковитої переоцінки цінностей та для написання нового типу творів, коли автор починає пародіювати самого себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нич Ришард. Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство / Р. Нич. – Львів: Літопис, 2007. – 316с.
2. Dentith S. Parody / S. Dentith. – London: Routledge, 2000. – 212 p.
3. Eigler F. The Feminist Encyclopedia of German Literature / F. Eigler, S. Kord. – Westport, CT: Greenwood Press, 1997. – 700 p.
4. Elleström Lars. Divine Madness: On Interpreting Literature, Music, and the Visual Arts Ironically / L. Ellestrom. – Bucknell University Press. – Lewisburg, PA. – 2002. – 307 p.
5. English F.J. Comic Transactions: Literature, Humour, and the Politics of Community in Twentieth-Century Britain. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994. – 288 p.
6. Hutcheon L. The Politics of Postmodern / L. Hutcheon. – London: Routledge, 2002. – 222 p.
7. O'Neill J. The Poverty of Postmodernism / J. O'Neill. – New York: Routledge, 1994. – 216 p.
8. Walter B.D. Romantic Parody and the Ironic Muse in «Lolita» // Essays in Literature. – 1995. – Volume 22, Issue 1. – p. 123–130.

Одержано редакцією 21.01.2014 р.

Прийнято до публікації 27.01.2014 р.

Аннотация. Зозуля Е.В. Иронические и пародийные модусы постмодернистского дискурса: современные взгляды и интерпретации. В статье рассматриваются современные взгляды литературоведов и критиков на определение и классификацию понятия «литературная пародия» в контексте литературы Постмодерна. Особое внимание уделяется изучению новейших отечественных и зарубежных литературно-критических исследований, которые освещают степень изучения пародии и иронии, особенно в литературе. В интерпретации понятия «пародия» акцентируется внимание на некоторой неопределенности этого термина в современном научном дискурсе, акцентиру-

ется на полемичности подходов в интерпретации пародии. Важным аспектом современной литературной пародии является изменение ее периферийности и наполнение ее новыми формами и особенностями. Литературная пародия анализируется в тесной связи с другими видами искусства. Автор статьи приводит примеры современных пародийных произведений литературы, а также музыкального, изобразительного искусства и кино искусства. Имитация, подражание известным литературным образцам лежит в основе пародийности произведений. Автор пародии ограничивает временное пространство гипотекста и гипертекста, часто отрицает существование самого жанра пародии и использует прием самопародии. Благодаря пародии появляется новое понятие литературы и искусства – пастиши. Пастеши анализируется с позиций схожести и отличия от пародии. В фокусе исследования лежит определение общих и отличительных черт литературной пародии и пастеши. Современная пародия проиллюстрирована примерами литературных произведений американского писателя-постмодерниста Дональда Бартельма.

Ключевые слова: пародия, пастеши, постмодернизм, гипотекст, гипертекст, пустая пародия, имитация, интертекстуальность, аллюзия, полигенетичность, ирония, романтическая пародия, деконструктивизм.

Summary. Zozulia O.V. Irony and parody in postmodern discourse: contemporary notion and interpretation. The article discusses current views of literary critics on the definition and classification of the concept of «literary parody» in the context of Postmodern literature. Particular attention is paid to the latest domestic and foreign literary and critical studies that illuminate the degree of study of parody and irony, especially in literature. In the interpretation of the concept of «parody» the focus is given to some ambiguity of the term in the modern scientific discourse and the polemical approaches to the interpretation of parody is highlighted. An important aspect of modern literary parody is changing its periphery and filling it with new forms and features. Literary parody is analyzed in relation to other art forms. The author illustrates modern parody with literary, music, visual arts and cinematographic works. Allusion and imitation of famous literary texts distinguish parody. Parodists restrict the temporary space of hypotext and hypertext, often denying the existence of the genre of parody and use

the device of self-parody. Parody gives birth to a new concept of art and literature – pastiche. Pastiche is analyzed from the standpoint of similarities and differences to parody. The task of the research is to identify common and distinctive features of literary parody and pastiche. Modern literary parody is presented with works of American postmodernist writer Donald Barthelme.

Key words: *parody, pastiche, postmodernism, hypotext, hypertext, white parody, imitation, intertextuality, allusion, polygenetic relation, irony, romantic parody, deconstruction.*